

Makale Bilgisi**Makale Geliş Tarihi:** 29.04.2024**Makale Kabul Tarihi:** 27.06.2025

Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Selim Deringil, İletişim Yayınları, 2025.

ISBN 9789750535963**Caner Asal¹****Öz**

Prof. Dr. Selim Deringil'in yazdığı ve bizim incelediğimiz kitap, konusu bakımından bağımsız bir kitap olarak yazılmış ilk eserdir. Türkiye'nin yakın tarihindeki önemli bir döneme ışık tutan ve on üç bölümden oluşan kitapta yazar, öncelikle Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı başlangıcındaki dış politikasını belirleyen etmenleri incelemiş, ardından da konuyu kronolojik olarak ele almıştır. Kitaptaki bilgilerin çoğunlukla birinci elden arşiv belgelerine dayanılarak sunulması, kitabın akademik değerini artıran önemli bir unsurdur. Söz konusu kitap, yakın tarihteki kritik bir dönemeci aktarması ve yorumlaması bakımından faydalı olacağı gerekçesiyle incelenmek üzere seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Churchill, Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı, İnönü

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, caner.asal89@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-7912-2742

Abstract

The book, written by Prof. Dr. Selim Deringil and reviewed by us, is the first work to be written as a standalone book on its subject. Shedding light on an important period in Turkey's recent history, the thirteen-chapter book first examines the factors that determined Turkey's foreign policy at the beginning of World War II, and then discusses the topic in chronological order. The fact that the information in the book is largely based on primary archival documents increases the book's academic value. This book was chosen for review because it is expected to be useful in conveying and interpreting a critical turning point in recent history.

Keywords: Churchill, Balance Game, the Second World War, Inonu

Giriş

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Selim Deringil'in, 1994 yılında Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanan ve uzun bir aradan sonra Aralık 2023 tarihinde İletişim Yayınları'na tekrar basılan *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* adlı kitap, günümüzde de farklı kesimler tarafından tartışılan Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki tavrını başlı başına bir kitap konusu olarak incelemektedir. Bu alanda yayımlanmış nadir kitaplardan olan söz konusu eser, yakın dönem Türk ve Dünya tarihi ile ilgilenen araştırmacıların başlıca başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir. Birçok akademisyen tarafından farklı açılardan makale bazında ele alınan konunun bir kitapta ele alınması, hiç kuşkusuz Türk dış politikasının bir dönemine ışık tutmaktadır. Bu nedenle hem kitabı yazan Prof. Dr. Deringil hem de kitabı yayımlayan yayınevi, akademik dünyada önemli bir boşluğu doldurmuşlardır.

Akademik dünyada, hiç şüphesiz, her akademisyenin ele aldığı konularda bir yorumu ve bu yoruma yansıttığı bir dünya görüşü vardır. Prof. Dr. Deringil de kitabı kaleme alırken kendi görüşünü, ele aldığı dönemin olaylarıyla harmanlayarak okuyucuya sunmuştur. Öte yandan, yazarın kitabı titizlikle yazdığı, içindekiler kısmından fark edilmektedir. Denge Oyunu kitabı, on üç bölüme ayrılmıştır. Yazar, öncelikle ilk beş bölümün birincisini giriş kısmı olarak hazırlamış ve bu bölümde alt başlıklar halinde İtalya, Sovyetler Birliği ile ilişkiler, basın ve İngiltere'yi ele almıştır. İkinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümler ise sırasıyla Genel Ekonomik Durum, Askerî Yetersizlik, Dış Politikada Önder Kadro ve Karar Yetkisi ile Bir Neslin Tarihsel Formasyonu adlarını taşımaktadır. Yazar, bu bölümlerin adlarından da anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı başlangıcındaki dış politikasını belirleyen etmenleri ele almıştır. Altıncı bölümden on üçüncü bölüme kadar ise kronolojik olarak İkinci

Dünya Savaşı'nın yaşandığı yılları ele almıştır. On üçüncü ve son bölümü, ele aldığı konuyu genel olarak değerlendiren bir sonuç bölümü şeklinde hazırlamıştır.

Yazar, kitabı, içindekiler kısmından da anlaşıldığı gibi, kronolojik olarak okuyucuya sunmuştur. Bununla birlikte, kitabın bölümleri incelendiğinde, bölüm başlıklarının çoğu İkinci Dünya Savaşı'nın yıllarını yansıtsa da, bu bölümler içinde alt başlıklar halinde bazı konular ayrıca ele alınmıştır. Hatta bu alt bölümlerde ele alınan konuların geçtiği dönem, bölüm başlığı altında verilen konuların kronolojik sırasını da bozmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ilgili bölümün dönemsel akışında bütünlük sağlanamamaktadır. Öte yandan, kitapta ele alınan konuların her ne kadar kronolojik sırası zaman zaman bozulsun da, çoğunlukla birinci elden arşiv belgelerine dayanılarak sunulması, kitabın akademik değerini artıran önemli noktalardandır. Bu nedenle, söz konusu eser, yayımlandığı günden bu yana alanındaki ayrıcalıklı konumunu korumaktadır.

1. Yazarın Dili, Üslubu ve Bakış Açısı

Prof. Dr. Selim Deringil'in ele alınan kitabı, sade ve akıcı bir dile sahip olması nedeniyle, okunması rahat olan kitaplar arasındadır. Yazar, kitap boyunca ele aldığı konuyu sade ve akıcı bir dille anlatmasının yanında, üslup bakımından akademik kurallar çerçevesinde, olayları birinci elden belgeleri kullanarak aktarmaya çalışmıştır. Polemik yaratmaktan kaçınan ve ileri sürdüğü tezleri mantık açısından, belgelere dayanarak değerlendiren yazar, üslubunu bu yönde sunmuştur. Belgelere dayalı bilimsel bir üslup, yazarın öne çıkan özelliğini teşkil etmektedir. Dolayısıyla, ele alınan konuda polemikçi, belgelere dayanmadan salt yoruma dayalı, tezini mantıktan yoksun ve tutarsız bir şekilde sunma gibi bir anlayış, yazarın kitabında yer almamaktadır.

Yazarın bakış açısı ise, ele aldığı olaylara dair yorumunu yansıtan, dönemin Türk dış politikasını destekleyen bir bakış açısidir. Kitabın dört bölümünde, dönemin dış politikasını belirleyen etkenleri değerlendirirken, yönetici kadroyu ve onun formasyonunu ele alan yazar, önder kadronun tecrübesini olumlu bir gözle yansıtmakta ve kitap boyunca bu önder kadronun aldığı kararların ne kadar yerinde ve tutarlı olduğunu, alınan kararlar sonrası yaşanan gelişmelerle örnekendirerek okuyucunun onayına sunmaktadır. Dolayısıyla, yazarın bakış açısının, dönemin iktidarının dış politikasından yana olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı İnönü'nün temkinli ve kararlı tavrı ile Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun hükümeti de etkisi altına alan yetenekli diplomasisi; Nazi yanlısı olarak tanınmasının haksızlığı, kitap boyunca yazarın takdirini ortaya koyan ifadelerle

okuyucuya iletilmiştir. Öyle ki, yazarın bakış açısı doğrultusunda, dönemin 1939-42 arasındaki Dışişleri Bakanı ve 1942-46 arasındaki Başbakanı olan Şükrü Saraçoğlu'nun dış politikadaki etkisi neredeyse yok sayılmıştır. Öte yandan, kitabın güçlü bir kaynakçaya sahip olması, göze çarpan noktalardan biridir.

2. Analiz ve Değerlendirme

Kitabın Giriş bölümünde yazar, ilk olarak, Türkiye'nin savaşın dışında kalmak amacı doğrultusunda izlediği tutarlı dış politika sayesinde hedefine ulaştığını belirtmiştir. İktidarı ellerinde tutan kadronun geçmişteki tecrübe ve birikimlerinin, güttükleri dış politikadaki etkisine vurgu yapan yazar, karar alıcıların Türkiye'nin jeopolitik konumundan kaynaklanan olumlu ve olumsuz etmenleri de göz önüne aldıklarını ifade etmiştir. Yazar, ilerleyen sayfalarda İtalya ve Sovyetlerle ilişkileri bir alt başlık altında incelemiş ve İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı öncesindeki saldırgan tutumunun, Türkiye'nin İngiltere'ye yakınlaşmasına neden olduğunu ileri sürmüştür. Yine aynı bölümde, Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkilerinin kısa bir değerlendirmesi yapılmış ve 1945 yılının Mart ve Haziran aylarında Sovyetler tarafından verilen notaların, bu ülkeyle olan ilişkileri gerdiği vurgulanmıştır.

Giriş bölümünün son kısmında basına değinilmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivinin kapalı olması nedeniyle, dönemin iktidarı tarafından kontrol altında tutulan basından, satır arası okumalarla hükümetin tavrının tespit edilmesi amacıyla yararlanıldığı belirtilmiştir. Dönemin basınının, yabancı basın ve istihbarat örgütleri tarafından takip edildiğini ve karşılıklı polemiklere girildiğini belirten yazar, hükümetin resmî olarak tarafsızlık ilkesini sürdürürken, basın aracılığıyla düşüncelerini sezdirdiğini vurgulamıştır. Son olarak, İngiltere hakkında değerlendirmede bulunan yazar, bu ülkenin İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı olan tavrını “1- Türkiye'yi savaşa katılmaya ikna etmek, 2- Türkiye savaşa katılmaya ikna edilemezse bu ülkenin Almanya ile yakınlaşmasına mâni olmak.” şeklinde özetlemiştir.

Genel Ekonomik Durum adlı ikinci bölümde yazar, İnönü'nün Lozan Konferansı sırasındaki iktisadî köleliği reddettiğine dair sözlerine yer verip, Türkiye'nin ekonomik anlamda ciddi sorunları olduğunu, 1930'lu yıllarda giderek Almanya'ya bağımlı hâle geldiğini ve 1945 yılındaki kişi başına düşen millî gelirin, 1929 yılındakinin çok az üstünde olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan iktisadî gelişmesini 1923-1930 ve 1930-1939 olmak üzere iki devreye ayıran yazar, ilk dönemde özel sermayenin teşvik edildiğini, ikinci dönemde ise devlet müdahalesinin ön plana çıktığını ifade etmiştir. Yazarın ilerleyen kısımda eleştirdiği önemli bir nokta, ülkenin savaş öncesi ve savaşa yaklaşıldığının iyiden iyiye

hissedildiği bir dönemde, devletin gerekli önlemleri almamış olmasıdır. Bu konuda, savaşın başladığı hafta Cumhuriyet Halk Partisi yönetim kuruluna bir rapor sunulmuş ve bu rapor, ancak 26 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu olarak yasalaşmıştır. Dolayısıyla, yazarın okuyucuya sunduğu tablo, savaşa kadar olan dönemde Türkiye'deki yönetici kadronun uzun yıllar yaşanan savaşın getirdiği yıkımın etkilerini ortadan kaldıramadığı, ülkenin durumunun kötü olduğu ve savaş ekonomisinin hazırlanmadığı yönündedir. Yazarın aynı bölümde üzerinde durduğu bir diğer nokta ise Almanya'nın Balkanlar ve Türkiye'de, ekonomik ilişkiler yoluyla politik nüfuz kazanma çabasıdır.

Türkiye ile Almanya arasındaki sıkı ekonomik ilişkileri sayılarla ortaya koyan yazar, ayrıca, İngiltere ile 1938 yılında imzalanan 16 milyon sterlinlik yardım antlaşmasına değinerek, dönemin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun, Osmanlı'dan beri devam eden tarafları birbirine karşı oynama siyasetine dikkat çekmiştir. Yazar, Türkiye'nin, savaş uzadıkça büyük bir orduyu beslemekte zorlanmasına, vergilerin sürekli artırılmasına ve kötüleşen ekonomik koşullara dikkat çekmiştir. Öte yandan, yazar, Türk hükümetinin, dışa bağımlı durumda kalınacaksa, bunun en elverişli şartlarda gerçekleşmesine dair tutumuna işaret etmiştir.

Askerî Yetersizlik başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise yazar, Türk ordusunun dünyadaki prestijine rağmen uzman kadrolarının olmadığını, hava ve deniz kuvvetlerinin çok yetersiz olduğunu sayılarla gözler önüne sermiştir. İngiliz yetkililerinin, Türkiye'nin ordusu ve silahlanma atılımına ilişkin raporlarından önemli parçalar sunan yazar, ordunun modernizasyonundaki ve ulaşımdaki yetersizliğin, İnönü'nün savaş dışı kalmaya çalışmasında etken olduğunu alıntıyla vurgulamıştır. Öte yandan, yazar, bölüm sonunda Barbara Ward'ın savaş yıllarında yazılmış Türkiye adlı kitabında, Türkiye'nin savaşa tümüyle hazırlıksız olduğu ve güçlü bir müttefike dayanması gerektiği; bu gerçekleşmediği takdirde, Hollanda ve Yugoslavya kadar savaşta etkin olabileceğini ifade eden sözlerine yer vermiştir.

Yazar, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında dış politikasını belirleyen etmenleri, Dış Politikada Önder Kadro ve Karar Yetkisi adını taşıyan dördüncü bölümde, ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir. Savaş yıllarında, yukarıdan aşağı olmak üzere İsmet İnönü, CHP Meclis Grubu ve Kabine ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yer aldığı merkeziyetçi hiyerarşiye değinen yazar, yönetimin otoriterliğine vurgu yaparak, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesinin Alman ve İngilizler tarafından olumlu şekilde değerlendirilmesini örneklerle ortaya koymuştur. Yazarın kayda değer yorumlarından birisi de, İnönü'nün belirli periyotlarla başbakanlar ve dışişleri bakanlarını değiştirerek kendisine karşı

rakip olacak kişilerin çevre edinmesini ve güçlenmesini önlemesine dairdir. Yazar, Saraçoğlu ve Menemencioğlu'nun görevlerinden alınışlarını buna örnek göstermiştir. Zira, İnönü'nün on iki yıllık cumhurbaşkanlığı döneminde, Refik Saydam'ın ölümle görevinin sonlanması hariç, en uzun dört yılı geçmeyen sürelerde beş başbakan görev yapmıştır. Yine aynı dönemde, dört dışişleri bakanı da aynı şekilde dört yılı geçmeyen sürelerde görev yapmıştır. Menemencioğlu'nun Türk Dışişleri'ndeki yerine ve önemine de değinen yazar, Menemencioğlu'nun parlak ve üstün yeteneklere sahip bir diplomat olduğunu; bakanlığından önceki genel sekreterlik görevinde dahi bakanlığı çekip çevirdiğini ve bakanlığın düzeyini yükselttiğini vurgulamıştır. Deringil, Menemencioğlu'nun pragmatik politikasına ve İngilizler tarafından Mihver yanlısı görülmesine rağmen, Türkiye'nin savaş dışı kalmasını sağlamayı tek amaç olarak belirlediğini ifade etmiştir. Uluslararası politika açısından bakıldığında, Menemencioğlu realist idi ve zamanın gerekleri ile içinde bulunulan coğrafyanın şartlarına göre hareket etmeyi şiar edinmişti. Öte yandan, Menemencioğlu'nun bozuk sağlığına rağmen yorulmak bilmez bir çalışan ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki en yetenekli ve etkili beyin olduğunu söylemek, tarihe not düşülmesi açısından önemlidir (Güçlü, 2000: 843-844).

Yazarın, Numan Menemencioğlu'nu metheden ve onun savaş boyunca üstlendiği görevlerdeki dış politikasını destekleyen tavrı, bir noktaya kadar doğru olmakla birlikte, aynı dönemde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Saraçoğlu'nu geri planda bırakması çok mantıklı değildir. Özellikle Şükrü Saraçoğlu, İnönü'nün başbakanlığı döneminde Maliye ve Adalet Bakanlığı gibi görevler üstlenmiş, Mübadele Komisyonu Başkanlığı yapmış ve Osmanlı borçlarının yapılandırılması konusunda verimli çalışmaları olmuştur (Saraç, 1994: 394-395). Meslekten diplomat olmamasına karşın, uzun süredir devlet tecrübesi olan Saraçoğlu'nun, savaş boyunca üstlendiği görevlerde de Menemencioğlu'nun katkılarına ek olarak kişisel çabaları da dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla, belki de yazarın, Menemencioğlu'nun Mihver yanlısı olarak yaftalanması nedeniyle itibarsızlaştırılmasını telafi eder şekildeki açıklamaları makul olmakla birlikte, onun dış politikadaki karar alıcıların önemli bir parçası olduğunu söylemek daha yerinde olur.

Bir Neslin Tarihsel Formasyonu başlıklı bölümdeyse, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi idare eden İnönü ve Çakmak gibi isimlerin, Osmanlı'nın son yıllarındaki tecrübelerine atıfta bulunulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla olan ilişkilerin, bu isimlerde Almanya'ya karşı kuşku ve güvensizlik duyulmasına neden olduğu ifade edilmiştir. Yazar, yer yer eski başbakanlardan Suat Hayri Ürgüplü ile 1977 yılında yapılan mülakattan referanslar kullanarak tezini güçlendirirken, 1939-44 yılları arasında Almanya'nın Türkiye

elçiliğini yapan Franz von Papen'in (aynı zamanda Hitler'den önce kısa bir süre Almanya Başbakanı olmuştur), Birinci Dünya Savaşı'nda Falkenhayn'ın Mezopotamya Ordusu'nda görev yaptığına dikkat çekmiştir. Yazar, savaş yıllarındaki yönetici kadronun, Birinci Dünya Savaşı'ndaki hezimetlerden ders aldığını vurgularken, Kurtuluş Savaşı ve Lozan sürecinde Atatürk ve İnönü'nün başarılı faaliyetlerine de temas etmiştir. Lozan Barış Antlaşması sonucunda Türkiye'nin yaklaşık olarak her istediğini elde ettiğini vurgulayan ve İnönü'nün diplomatik becerisini metheden yazar, Lozan'dan sonra bir yıkımdan doğmuş yeni ülkenin barışa ihtiyacı olduğuna işaret ederek, aslında Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bu barıştan yana tavrın, İkinci Dünya Savaşı'na giderken de değişmediğini ima etmiştir.

Kitabın Bir Neslin Tarihsel Formasyonu başlıklı beşinci bölümünden sonraki, sonuç harici bölümler ise İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yedi yılı, Türkiye'nin savaşın taraflarıyla olan münasebetleri çerçevesinde değerlendirmektedir. 1939 adlı altıncı bölümde yazar, Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkilerini çeşitli kaynakları referans göstererek değerlendirmiştir. Yazarın iddiası, Türkiye'nin Sovyetlerden uzaklaşmasının, Sovyetler ile İngiltere arasında bir köprü oluşturmaya çalıştığını anlamasından kaynaklandığı yönündedir. Buna rağmen yazar, daha sonra İngiltere ile Türkiye'nin ilişkilerinin ısınmasına karşın, Türkiye'nin bu ülkeyle herhangi bir antlaşma konusunda pazarlığa giriştiğini ve Sovyetlerle ilişkilerini korumaya çalıştığını vurgulamıştır. 1939'da yapılan Türk-İngiliz müzakerelerine değinen yazar, İngilizlerin yaklaşan savaşa karşı hazırlıksız olduğunu ve iyi giden Türk-Sovyet ilişkilerini de takip ettiğini belirtmiştir. Yazar, müzakereler esnasında Türkiye'nin, İngiltere'den istediği askerî ve sivil malzemelerin en kısa zamanda ulaştırılmasının önemini, ilerleyen dönemde açığa çıktığını ifade etmiştir. Nazi-Sovyet Paketi'nin Türkiye'nin şaşkınlıkla karşıladığına dikkat çeken yazar, Türk basınında imzalanan pakt hakkındaki değerlendirmelerde bir tedirginlik ve temkinliliğin görüldüğünü; ayrıca, Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadi'nin ise pakt hakkında sert bir dil kullandığına işaret etmiştir.

Deringil, Nazi-Sovyet Paketi'nden sonra Almanya ile İtalya'nın, Türkiye'yi Batıdan koparmaya yoğunlaştıklarını ifade ederken, Hitler ve Mussolini'nin yazışmalarını örnek göstermektedir. Deringil, bölümün devamında İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerine sıklıkla yer verirken, İngiltere'nin Atina Büyükelçiliğindeki dedikodulardan, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Hugessen'in durum değerlendirmelerine kadar çeşitli kaynakları da okuyucuya sunmuştur. 1939 sonbaharında Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretine değinen yazar, bu ziyaretin verimli geçmemesine rağmen, basında tam tersi şekilde sunulmasını gözler önüne sermiştir. Öte yandan, 19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması'nın

yapılmasından bahseden yazar, Türkiye'ye bir Avrupa devletinin saldırması hâlinde, İngiliz ve Fransızların yardım etmeyi taahhüt ettiğini; ancak Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa'ya saldırı olması durumunda müsamahakâr bir tarafsızlık izlemeye söz verdiğini belirterek, söz konusu antlaşmanın Türk dış politika felsefesiyle uyumlu olduğunu vurgulamıştır. Son olarak, yazar, savaşın başlaması sonrası basında genel bir tedirginlik ve kötümserlik havasının oluştuğuna işaret ederek bölümü tamamlamıştır.

1940 adlı yedinci bölümde ise, Fransa'nın birkaç hafta içinde düşmesinin ve sonrasında taraf değiştirmesinin, Türkiye'de şok etkisi yarattığı ve çeşitli çevrelerde, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak yaparak acele ettiğine ilişkin kaygıların da bulunduğu yorumlara yer verilmiştir. Aslında, Fransa'da Nazi yanlısı bir yönetimin iktidara gelmesiyle birlikte savaşta taraf değiştirmesi, gayet normal bir gelişme olarak değerlendirilebilir. 11 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın müttefiklere savaş ilan etmesinin, Türkiye'yi müttefiklerle yaptığı antlaşma gereğince savaşa katılmaya mecbur kıldığını belirten yazar, Türkiye'nin, Sovyetlerin kendilerinin savaşa girmesini istemediklerini bahane ederek savaşa katılmadığına dikkat çekmiştir. Yazar, bu durumun İngilizler ve Fransızlar tarafından kınandığını da ifadelerine eklemiştir. İngiltere, Türkiye'yi eleştirirken, Türk basını ise savaşa katılmamanın müttefiklerin çıkarlarına uyduğunu ve Türkiye'nin sadık bir müttefik olduğunu vurgulamıştır. Yazara göre, Yunanistan'a İtalya'nın saldırısı sonrası, İngiliz Genelkurmayı Türkiye'nin derhâl savaşa girmesi gerektiği görüşünü geliştirmiş; ancak İngiltere, yaptığı ısrarların sonucunda daha fazla ileri gitmek istemeyerek Türkiye'yi yabancılaştırmaktan kaçınmıştır.

Kitapta 1941 yılı, sekizinci bölüm olarak ele alınmıştır. Yazarın dikkat çektiği ilk nokta, Türkiye'nin hudutlarına Nazilerin dayandığı gerçeğidir. İngiltere Başbakanı Churchill'in, Türkiye'yi bir asker kaynağı olarak gördüğüne dikkat çeken yazar, Yunanistan'ın işgali sonrasında Türk basınının Yunan yanlısı tutumunu örnekleriyle gözler önüne sermiştir. Yazar, Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'ndan bahsettikten sonra, İran'ın Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgaline değinerek, Türk basınında bunun üzüntüyle karşılandığını ve Türkiye'de endişelere yol açtığını ifade etmiştir. Aslında, söz konusu işgal, Mihver Devletlere meyleden İran Şahı ve yönetiminin görevlerinden uzaklaştırılmasını da beraberinde getirmiştir. Şah Rıza Pehlevi sürgüne gönderilmiş ve onun yerine İran tahtına oğlu Muhammed Rıza Pehlevi getirilmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi'nin devrilmesine kadarki süreçteki dış politik tercihler bakıldığında, İngiltere'nin İran'ın işgaliyle neyi amaçladığı daha net ortaya çıkmaktadır. Yazar, Almanya ile yapılan krom satışı antlaşmasının, müttefikler nezdinde yol açtığı huzursuzlukları da belirtmiş ve Almanların, Rusya'da Türk kökenli bölgelere girmesi

sonucunda bu durumu Türkiye ile bölgede ittifak yapıp Rusları ezmek üzere bir propaganda aracı olarak kullandıklarına işaret etmiştir. Bu noktada, Türkiye'nin temkinli tutumu ise kayda değerdir. Yine bu dönemde, Sovyetler Birliği ile bir saldırmazlık deklarasyonu imzalanmış olup, iki ülkeden birinin saldırıya uğraması hâlinde, diğerinin tarafsız kalacağını güvence altına alınacağı vurgulanıyordu. Söz konusu deklarasyonla birlikte, Türkiye dış politikada daha geniş bir hareket serbestisine sahip olmuştur. Bu bağlamda, Sovyet tehlikesinin kısmen de olsa kalkmasını, Başbakan Refik Saydam'ın bir dış politika başarısı olarak nitelendirmek mümkündür (Metintaş ve Kayıran, 2011: 309).

1942 adlı dokuzuncu bölümde ise yazar, müttefikler lehine olan bazı gelişmelerin, Türkiye'yi tarafsızlığını korurken müttefiklere eğilimli bir tavır içine soktuğunu ileri sürmüştür. Türkiye'nin savaş boyunca her iki taraftan silah temin etmesini, Türk diplomasisinin bir başarısı olarak gösteren yazar, Türkiye, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin birbirlerine karşı kuşku duyduklarını belirtmiştir. Ayrıca, aynı bölümde, Türkiye'nin hiçbir toprak talebi olmamasına rağmen, İngiltere'nin 1941 yılında Halep ve bazı Ege adalarını Türkiye'ye vermeyi teklif ettiği de kaydedilmiştir. Yazar, İngiltere'nin, Türkiye'yi ısrarla savaşa katmaya çalıştığını; Türkiye'nin ise bunu, Nazi tehlikesini ileri sürerek reddettiğini belirtmiştir. Buna karşılık, İngiltere'nin ise şantaj yaparak, Türkiye'yi savaştan sonra belirecek Rus tehlikesine karşı ancak kendilerine vereceği destek sayesinde koruyacaklarını ifade ettiğine yer verilmiştir.

1943 adını taşıyan onuncu bölümde yazar, 1943 yılının Türkiye için kritik bir yıl olduğunu, üstünlüğün müttefiklere geçtiğini ve bu nedenle müttefiklerin Türkiye'ye baskı yaptıklarını ifade etmiştir. Aynı yıl, müttefiklerin Amerikan ve Sovyet görüşü doğrultusunda askerî destek yerine üs desteği talebini Türkiye'ye ilettiklerini de ilave etmiştir. Adana Görüşmeleri konusunda Weisband'a atıfta bulunarak, İnönü'nün Churchill'i savaştan sonraki Sovyet tehlikesine karşı uyarmak ve Türkiye'ye yollanacak savaş mühimmatının sevkini hızlandırmak amacıyla Adana'ya gittiğini; Churchill'in ise Türkiye'nin savaşa katılma zamanının geldiğini belirtmek için Adana'da bulunduğunu ileri sürmüştür. Yazar, Churchill'in bu görüşmeyi Türkiye ile yakınlaşma açısından başarılı bulduğunu, Türkiye'nin ise baskılardan sıyrılma konusunda görüşmeyi olumlu değerlendirdiğini kaydetmiştir.

19 Ekim 1943 tarihinde Moskova'da toplanan müttefik dışişleri bakanlarının konferansı, Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce savaşa sokulması konusunda bir mutabakatla sonuçlanmıştır. Konferanstan bir süre sonra, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu arasında yapılan görüşme sonucu, Türkiye ilke olarak savaşa girme kararını kabul etmiştir. Bölümde ayrıca, Amerika ve Sovyetler'in açılmasına karşı çıktığı

Balkan cephesine ileride somut katkı vermeyi öneren Türkiye'nin, bu yolla hem iyi niyet gösterdiğine hem de zaman kazandığına dikkat çekilmiştir.

Müttefikler arasındaki anlaşmazlık nedeniyle olumlu sonuçlanmayan Tahran Konferansı'ndan sonra ise Kahire'de İnönü, Roosevelt ve Churchill bir toplantı gerçekleştirmiştir. İnönü'nün, Kahire'deki toplantının eşitlik çerçevesinde yapılmasını şart koşması sonucu, Roosevelt Türkiye'ye taahhütte bulunmuş ve görüşme bu şekilde gerçekleşmiştir. Yazar, toplantının Türkiye'ye yapılan baskıların bir doruk noktası olduğunu belirttikten sonra, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda İngiliz çabalarının devam ettiğine ve bu çerçevede şantajların da yapıldığına işaret ederek bölümü tamamlamıştır.

Bu konuda denilebilir ki, İngilizlerin ısrarlarına karşılık İnönü, prensipte savaşa girmeyi kabul etmiş; ancak Türkiye'nin savaşa hazır hâle gelecek şekilde teçhiz edilmesini şart koşmuştur. Konferansın bitimi, İngilizler açısından Türk dış politikasının iflası olarak addedilirken; Türkiye açısından ise Amerika Birleşik Devletleri gibi bir güvenli liman bularak dış politikadaki tek seçenek durumundan çıkılması anlamına gelmiştir (İlyas ve Turan, 2012: 331-332).

1944 adlı on birinci bölümde, Kahire görüşmelerinde alınan kararlar doğrultusunda İngiliz Hava Kuvvetlerinden bir heyetin Türkiye'ye geldiğine değinen yazar, yapılan müzakerelerin olumsuz sonuçlandığını ifade etmekle birlikte, İngiltere'nin savaşa girmediği için Türkiye'ye uyguladığı yaptırımların düşük düzeyde olduğunu, Elçi Hugessen'in ifadelerinden okuyucuya aktarmıştır. Bölümün ilerleyen kısımlarında, Türkiye'nin Almanya'ya sattığı kromdaki artışın müttefikleri rahatsız ettiğine değinilerek, bu konuda Amerikan ve İngiliz büyükelçilerinin birer nota verdikleri belirtilmiştir. Yazar, Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin de müttefiklerle sorun oluşturduğunu ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun eleştirilerin hedefi hâline geldiğini değerlendirerek, Türkiye'nin, Almanya'nın savaşta güçlü olduğu dönemlerde bu gemilerin geçişine göz yummuş olabileceğinin güçlü bir olasılık olduğunu ileri sürmüştür. Aynı bölümde, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun çıkan sorun sonrası "kurban edildiği" de konu edilmiştir. Ancak, Türk-İngiliz ilişkilerini daha fazla germemek adına bu istifanın gerçekleştiği aşikârdır (Ünalp, 2019: 214).

2 Ağustos 1944 tarihinde Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesine değinen yazar, İngiltere'nin bu kararla Türkiye'nin Almanya'nın saldırısına uğrayacağını ve böylelikle Türkiye'nin savaşa girmek zorunda kalacağını hesap ettiğine dikkat çekmiştir. Konu hakkında yapılan yazışmalara da yer vererek savını destekleyen yazar, 1944 Ekim'inde bile

Churchill'in, Moskova'ya uğramadan önce İnönü'yle görüşerek Türkiye'yi savaşa katılması konusunda zorladığına dikkat çekmiştir. Bu noktada, İngiltere'nin hâlen Türkiye'nin savaşa katılmasından medet umması da kayda değerdir. Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi, her ne kadar müttefiklerin telkini sonucu gerçekleşmiş olsa da bu karar Türkiye'nin Almanya'nın savaşı kaybedeceğine olan inancının açık bir göstergesi olmuştur. Dolayısıyla, aldığı bu kararla tarafsızlığını fiilen bir kenara bırakan Türkiye, savaş konusundaki hükmünü de vermiştir.

1945 adını taşıyan, sonuç bölümünden önceki son bölümde ise yazar, ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmasının, Türkiye aleyhine ödünleri gündeme getireceğine dair Türkiye'deki korkuya temas etmiştir. Almanya'nın çöküşü ve bazı Balkan ülkelerinde Sovyetler'e yakın rejimlerin kurulması da, yazara göre Türkiye'yi ürküten gelişmeler olmuştur. Yazarın değindiği, Şubat 1945 tarihinde yapılan Yalta Konferansı'nda Stalin'in Montrö'de revizyonu gündeme getirmesi ve Churchill'in de bunu kabul etmesi, Türkiye için Sovyetlerle sonraki dönemde yaşanacak gerilimlerin önemli bir işaretidir.

Aynı bölümde, İngiltere'nin, Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılabilmek için en geç 1 Mart 1945'e kadar Mihver Devletler'e karşı savaş ilan edilmesi gerektiği yönündeki uyarısı nedeniyle, Türkiye'nin 23 Şubat 1945 tarihinde savaş ilan etmesi, stratejik davranışının somut bir göstergesi olarak sunulmuştur. Her ne kadar savaş ilan etse de Türkiye, savaşın sonuna yakın ve Almanya'nın çökmek üzere olduğu bir dönemde bu kararı vererek, savaş dışı kalma politikasında hiçbir geri adım atmamıştır. Aksine, bu adımı savaş dışı kalma politikasını başarıyla sürdürmenin verdiği gönül rahatlığıyla gerçekleştirmiştir.

17 Temmuz 1945 tarihinde toplanan Potsdam Konferansı'nda Boğazlar konusunun gündeme geldiğine temas eden yazar, ayrıca Sovyetlerin toprak talepleri ile Boğazlar'da üs verilmesi isteğini de ele almıştır. Nitekim, bu istekler Türk Dışişleri nezdinde şok etkisi yaratmış ve bu gelişmeyle, Türk toplumunun bilinçaltında yatan Rus korkusu açığa çıkmıştır. Bu gelişme sonrası Türkiye, İngiltere'ye yanaşsa da umduğunu bulamamıştır (İlyas ve Turan, 2012: 335). Son olarak, İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihinde Meclis açış nutkunda, İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türk dış politikasını savunan sözleri, yazarın yer verdiği diğer bir hususu teşkil etmiştir.

Sonuç bölümünde yazar, Türkiye'nin savaştaki dış politikasını diplomatik bir başarı olarak değerlendirdiğini ve bu başarıda, diplomasideki Osmanlı geleneği ile geçmişin de etkili olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin savaş sürecindeki etkinliğinin, elindeki olanakları en iyi

şekilde değerlendirmesini bilen bir karar verici kadro ile coğrafi konumuna dayandığı da sonuç bölümünde belirtilen hususlardan biridir. Yazara göre, savaş boyunca Türkiye'nin dış politikasının fazlaca etik bir yanı yoktur. Türkiye'nin dış politikası, salt bir denge oyunu da değildir. Yazar, yönetici elitin dengeleri kullandığını; ancak bir saldırı olması durumunda buna karşı koyacağını beyan ettiğini dile getirmiştir. Buna göre, karşı koyma azminin kabul ettirildiği sürece, denge oyununun başarılı olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda yazar, denge oyununun başarı şartını Türkiye'nin direnme azmine bağlayarak konu hakkındaki kanaatini ortaya koymuştur.

3. Sonuç

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Selim Deringil'in kaleme aldığı bu kitap, konu seçimiyle başlı başına önemli bir eserdir. Yazarın, İngiliz arşivleri, Türk basını, Şevket Süreyya Aydemir'in İkinci Adam kitabı, eski Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ile yapılan mülakat ve Numan Menemencioğlu'nun yayımlanmamış anılarını yoğun bir şekilde kullandığı bu kitapta, Türkiye'nin dış politikasındaki kritik dönemlerden birine ışık tutulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın önemli aktörlerinden İngiltere'nin arşivlerinin, Amerika, Sovyetler Birliği ve Almanya'nın savaşa ilişkin yayımlanmış belgeleriyle birlikte kullanılması açısından son derece kıymetli olan söz konusu eserde, savaşın tarafları ile Türkiye arasındaki denge oyunu başarıyla okuyucuya aktarılmıştır.

Türkiye'nin askerî yetersizliği, genel ekonomik durumu ve yönetici kadro ile yine bu kadronun tarihsel formasyonu ve tecrübesinin etkileri güzel bir şekilde sunulmuştur. Nitekim, Türkiye'nin yönetici kadrosunu oluşturan isimler, 1911-1922 yılları arasında süren savaşları yaşamış ve savaş durumunun yarattığı olumsuzlukların farkındadırlar. Bu nedenle, ana hedefleri savaşın dışında kalmaktır. Bu bağlamda, çok yönlü bir mücadele vermişlerdir (Özden vd., 2023: 831).

Öte yandan, yazar, Türkiye'nin dış politikası bağlamında savaş yıllarını kronolojik bir şekilde bölümlendirerek aktarmıştır. Kitabın en önemli handikapı, Türk Dışişleri belgelerinin kapalı oluşudur. Söz konusu eksiklik, savaş döneminin iktidar güdümündeki basınından örnekler verilerek telafi edilmeye çalışılmıştır. Bu durum, İngiliz resmî belgeleri karşısında orantısız bir ortam yaratsa da, yazarın dönemin Türk basınından örnekler vermesi, en azından okuyucuya Türk hükümetinin tavrı hakkında fikir vermesi açısından olumlu bir teşebbüstür.

Yazar, kitapta bölümleri her ne kadar kronolojik bir şekilde sunsa da alt başlıklarda ele alınan olayların sıralamasında yer yer kronolojiye uyulmaması, kayda değer bir husustur.

Kitabın, dönemin hükümetini başarılı bulan bir tavır yansıması da okuyucuyu yönlendiren bir etken iken, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği döneminden itibaren belirleyici bir konuma koyulması ve Şükrü Saraçoğlu gibi uzun devlet tecrübesine sahip bir ismin neredeyse yok sayılması, dikkat çeken bir diğer durumdur.

Yazar, Menemencioğlu'nun müttefikler uğruna verilmiş bir kurban olduğunu özellikle ifade etmiştir. Bu yorum, yerinde bir tespittir. Bunun dışında, yazar tarafından değerlendirilmesi ihmal edilen bir diğer olay ise, Menemencioğlu'ndan sonra üç ay boyunca Saraçoğlu'nun vekâleten Dışişleri Bakanı olmasıdır. Saraçoğlu'nun bakanlığı üstlenmesi, hem dış politikada gölgelenen rolünü canlandırmak hem de müttefiklerin olumlu karşılayabileceği bir ismi titizlikle belirleyecek bir süreye sahip olmak şeklinde yorumlanabilir. Zira, üç aylık sürenin sonunda belirlenen ismin, Hasan Saka gibi ılımlı ve yönlendirilebilecek bir isim olması da yukarıda belirtilen yorumu desteklemektedir. Hasan Saka, üç yıl yürüttüğü Dışişleri Bakanlığı görevinden sonra, iç politikada bir uzlaşma ve ılımlılık havası yaratılması amacıyla, 1947 yılında sertlik yanlısı Recep Peker'in yerine Başbakan olarak atanmıştır.

Yazarın da belirttiği gibi, Türkiye'nin savaş boyunca “bıçak sırtında” olarak tabir edilen politikası; yaşanan zorluklar ve uluslararası alanda yürütülen bir tür cambazlık dikkate alındığında, oldukça başarılıdır. Ülkenin coğrafi konumunun elverişli olması ve yönetimde askerî ve diplomatik açıdan deneyimli bir ekibin bulunması, olası yıkımlardan ülkeyi korumuştur. Türkiye, doğru zamanda, doğru yerde ve doğru şekilde olaylara tavrını koymuştur. Böylelikle, savaşan tarafların hışmından korunurken savaş dışı kalmayı başarmış; savaşın sonunda ise müttefikler yanında savaş ilan ederek, savaş sonrası kurulan yeni dünya düzeninde yerini almıştır.

Türkiye'nin dış politikadaki bu tutumunun yanında, yeni dönemin muzaffer demokrasi yanlısı güçlerinin şartlarına uygun olarak çok partili demokrasiye geçişi de yakın tarihteki önemli bir gelişmedir. Her ne kadar kitabın konusuyla doğrudan ilgili olmasa da, bu gelişmeden savaşın bir sonucu olarak kitapta kısaca da olsa bahsedilmemesi, bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Bütün bunlara rağmen, genel olarak bakıldığında, bu konuyu başlı başına ele alan ilk kitap olması; kullanılan sade ve akıcı dil, belgelere dayalı anlatım ve gerçekçi yorumlar, kitabın kıymetini gözler önüne seren unsurlar olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Deringil'in kitabı, daha sonra aynı konuda Baki Öz, Zekeriya Doğan, Zehra Önder ve Ersin Dedekoca gibi

Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Selim Deringil, İletişim

Yayınları, 2025. ISBN 9789750535963 / Caner Asal

isimlerin yayımladığı kitaplara da öncülük etmiştir. Konu hakkında önemli bir başvuru kaynağı olmasıyla, ilerideki çalışmalara da öncülük etmeye devam edeceği muhakkaktır.

Kaynakça

- Güçlü, Y. (2000). Portrait of a secretary-general of the Turkish Ministry of Foreign Affairs: Numan Menemencioğlu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 837–856.
- İlyas, A., & Turan, O. (2016). İnönü dönemi Türk dış politikası. *Atatürk Dergisi*, 1(1), 319–341.
- Metintaş, M. Y., & Kayıran, M. (2011). Refik Saydam hükümetleri döneminde Türkiye'nin dış politikası (1939–1942). *Fırat University Journal of Social Sciences*, 21(1), 289–313.
- Özden, N., Temel, M., Doğaner, Y., Aslan, Z., Bilgin, M. S., Umar, Ö. O., İlgazi, A., Bal, H., Hacısalıhoğlu, M., Satan, A., Çetin, N., & Güzel Mumyalmaz, H. (Ed.). (2023). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi (Cilt 2). Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. ISBN 978-975-17-5696-1.
- Saraç, B. (1994). Şükrü Saraçoğlu (1887–1953). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 391–405.
- Ünalp, F. R. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaş dışı kalma politikaları ve sonuçları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(45), 201–221.